

МЕТОНІМІЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ПОЛІСЕМІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕХНІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ (на матеріалі прикметників)

© Кримець О. М., 2009

У статті досліджено метонімію як чинник творення термінів-прикметників сучасної української технічної термінології. Визначено типи, підтипи та різновиди метонімічних конструкцій полісемії, з'ясовано джерела та шляхи метонімічних перетворень у сфері термінів-прикметників.

The present paper deals with metonymy as a factor of terms-adjective creation in modern Ukrainian technical terminology. The types, subtypes and varieties of metonymical constructions of polysemy were defined. The sources and ways of metonymical transformations in the field of terms-adjective were identified.

Метонімія є важливим чинником розвитку лексико-семантичної системи мови. Визначаючи категорійний статус метонімії, дослідники наголошують на таких її ознаках, як закономірність, універсальність і регулярність. О. О. Тараненко завважує, що метонімічні процеси закономірніші з погляду мовної гносеології, вони відображають певні моделі пізнання світу, і тому є регулярнішими [1, с. 20]. «Метонімічні заміщення, що виникають унаслідок суміжності предметів, речей або явищ у просторі або часі, – універсальна можливість мови», – стверджує Л. А. Капаназе [2, с. 427].

Регулярно і продуктивно явище метонімії виявляє себе у сфері спеціальної лексики, зокрема у технічній термінології: «Крім метафоричного, українській термінології властивий і метонімічний перенос, коли назви одного предмета переносяться на інший, який перебуває з ним у відношенні асоціації за суміжністю» [3, с. 162]. Як відзначають науковці, нові технічні терміни, а також нові значення наявних термінів можуть виникати внаслідок метонімічного перенесення значень [4–10]. Д. С. Лотте, розглядаючи способи творення термінів, указує, що всі можливі випадки зміни значення терміна можна звести до певних типів, одним з яких є перенесення назви за суміжністю понять [4, с. 37–39]. Подібну думку висловлюють й інші дослідники. Н. С. Родзевич вважає, що одним із найпродуктивніших шляхів зміни значень слів є перенесення найменування за суміжністю – метонімія. Але, на думку дослідниці, цей шлях для термінологічної лексики менш характерний, ніж перенесення назв за подібністю функцій та ознак (метафора) [5, с. 140].

Необхідно відзначити, що у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві по-різному розуміють роль і значення метонімії в розвитку термінологічних значень. В. Н. Вовк, О. Г. Литвин та інші вважають, що в системі номінації терміни виникають на основі загальноновживаних слів у результаті метонімічного перенесення значень [7, с. 9; 11, с. 102]. Інший погляд має В. А. Татаринів, який стверджує, що утворення терміна за допомогою метонімії не може здійснюватися від загальнономовного значення: «Уже самий факт суміжності понять унеможлиблює утворення термінологічного значення в загальнолітературному слові на основі метонімічного перенесення. Не можна передбачати, що значення терміна Kühlung «система охолодження» метонімічно виникло з загальнолітературного слова Kühlung «охолодження». Насправді спочатку загальнономовне слово Kühlung термінологізується, спеціалізуючи своє значення до значення «процес охолодження двигуна», даючи потім значення «засіб охолодження» («система охолодження двигуна»)» [6, с. 189].

З огляду на чинний стан дослідження явища метонімії в термінологічній лексиці видається актуальним звернутися до визначення її місця та ролі в окремих термінологічних підсистемах української мови, зокрема в технічній термінології, яка під впливом внутрішньомовних та зовнішньомовних чинників розвивається надзвичайно динамічно. Дослідження метонімії як чинника творення технічних термінів можна здійснити шляхом застосування вироблених у мовознавстві методів наукового аналізу, які найбільшою мірою виявляють свою ефективність щодо чітко окреслених однотипних з граматичного та синтагматичного погляду розрядів слів – в дієсловах, іменниках, прикметниках.

Об'єктом нашого спостереження є терміни-прикметники сучасної української технічної термінології, які ми визначаємо як полісемічні або моносемічні, що утворилися шляхом метонімізації вихідних значень.

Мета статті – дослідити типи та різновиди метонімії на матеріалі технічних термінів-прикметників. В українській технічній термінології наявні терміни-прикметники, полісемія яких є результатом метонімічного перетворення вихідних значень загальноживаних слів та внутрішньогалузевих термінів. За нашими підрахунками, проведеними на основі загальномовних та спеціальних словників, до полісемічних термінів-прикметників належить 184 одиниці.

Спираючись на роботи мовознавців, присвячені дослідженню метонімічних видів перенесення й конструкцій полісемії (Ю. Д. Апресян «Лексическая семантика. Синонимические средства языка», О. О. Тараненко «Языковая семантика в её динамических аспектах» [12; 1]), ми визначаємо критерій для характеристики метонімії у сфері технічної термінології на матеріалі термінів, виражених прикметниками. Цим критерієм є логіко-семантична схема, що виявляється під час фронтального обстеження матеріалу й репрезентує специфіку відношень між вихідним та похідним значеннями.

Розгляньмо терміни-прикметники, що виникли внаслідок метонімічних перетворень загальноживаних слів, та терміни, полісемія яких є результатом семантичного розвитку значень внутрішньогалузевих термінів. Технічні терміни-прикметники, утворені шляхом метонімічного перенесення значень загальноживаних слів, представлені п'ятьма одиницями: *шиповий*, *змивний*, *обрізний*, *очисний*, *масляний*. В основі творення цих термінів лежать такі типи та різновиди метонімічних трансформацій: 1) цільовий: «той, що є X-ом – призначений для X-а»; 2) континарний (від лат. *contineri* – *містити*): «зроблений X-ом – той, що містить X», «той, що є X-ом – той, що містить X»; 3) інструментальний: «той, що є X-ом – той, що урухомлюється X-ом».

До цільового типу належить різновид «той, що є X-ом – призначений для X-а», за допомогою якого утворилося три технічні терміни-прикметники: *змивний*, *обрізний*, *очисний*. Наприклад, слово *змивний* у загальній мові позначає: «Який змивається або може бути змитий», у технічній термінології – «спец. Призначений для змивання» [13, с. 372].

Континарний тип представлений двома різновидами метонімії. Шляхом метонімічної транспозиції «зроблений X-ом – той, що містить X» виник один технічний термін – *шиповий*, який має таке значення: «тех. Обладнаний, устаткований шипами, який має шипи» [13, с. 1396]. Цей термін є результатом метонімічного переосмислення загальноживаного значення «Здійснюваний, створюваний, з'єднуваний і т. ін. за допомогою шипів» [13, с. 1396]. Від загальномовного значення слова *масляний** у результаті метонімічного зміщення «той, що є X-ом – той, що містить X» виникло термінологічне значення: «який містить масло**, розчинений на ньому. *Масляна емульсія*» [13, с. 512].

Інструментальний тип. Шляхом метонімічного переосмислення «той, що є X-ом – той, що приводиться у дію X-ом» виникло ще одне значення терміна *масляний*: «Який працює на маслі. *Масляний вимикач****» [13, с. 512].

* оливний – *ред.*

** олива – *ред.*

*** оливний вимикач – *ред.*

Внутрішньогалузеві терміни, полісемія яких є результатом семантичного розвитку значень загальнотехнічних та вузькогалузевих термінів, становлять 179 одиниць, які ми розподіляємо за певними типами, підтипами та різновидами метонімії.

I. Цільові значення. До цього типу значень ми відносимо такі метонімічні конструкції, у яких похідним є значення типу «призначений для чогось», «призначений для отримання чогось», а вихідним – «X», «стосовний до X-а», «каузований X». Залежно від цього виділяємо такі підтипи цільових значень: власне цільові, каузально-цільові, відносно-цільові. До власне цільових значень належать:

1. «X – призначений для X-а»: *безступеневий, ескалаторний, розтискний, телетайпний, пусковий*. Наприклад, *розтискний*: «спец. 1. Якого можна розтискати, здатний розтискатися. 2. Призначений для розтискування» [13, с. 1077].

2. За допомогою метонімічного перенесення «пов'язаний з X-ом – призначений для X-а» виникли значення таких термінів: *термічний, сиродутний, токарний*. Термін *термічний* вживається із такими значеннями: «спец. Пов'язаний з теплою, з використанням теплової енергії; тепловий // Призначений для теплової обробки металів» [13, с. 1241].

3. Шляхом метонімічної транспозиції «X – призначений для отримання X-а» розвинулася двозначність таких термінів, як *безтраншейний, гальванічний*. Наприклад, термін *безтраншейний* позначає: «Такий, що здійснюється закритим способом, без риття траншей (про прокладання труб) // Призначений для укладання труб у такий спосіб» [13, с. 73].

Завдяки різновидам «X (S) – призначений для S → X», «X – призначений для зберігання X-а» розвинулася полісемія двох технічних термінів: *автогенний, пороховий*. Наприклад, *автогенний*: «Який відбувається під впливом дуже високої температури без обробки знаряддями. *Автогенне зварювання* // Призначений для різання або зварювання металів. *Автогенний апарат*» [13, с. 6].

Відносно-цільовий підтип характеризується наявністю двох різновидів метонімії: «стосовний до X-а – призначений для X-а», «стосовний до X-а – призначений для отримання X-а».

1. Метонімічна трансформація «стосовний до X-а – призначений для X-а» є основою творення значень внутрішньогалузевих термінів, зокрема: *синхронізаційний, трелювальний, фальцювальний, шліхтувальний, телеметричний, облицьовувальний, плакувальний, сталеплавильний* та інші. Наприклад, термін *трелювальний* має такі значення: «Стосовний до *трелювання* – підтягання, підвезення зрізаних дерев з місця заготівлі до лісовозної дороги // Призначений для *трелювання*. *Трелювальна лебідка*» [13, с. 1264]. Цей різновид метонімії є найпродуктивнішим (31 одиниця).

2. «Стосовний до X-а – призначений для отримання X-а». У результаті метонімічної транспозиції цього різновиду виник один із відтінків значення терміна *ливарний*: «Стосовний до *литва* // Цех, у якому відливають металеві вироби; *ливарний цех*» [13, с. 485].

Каузально-цільові значення представлені такими різновидами метонімії, як «каузований X-ом – призначений для X-а», «каузований X-ом – призначений для S → X», «що каузує X – призначений для отримання X-а».

У результаті метонімічного зрушення «що каузує X – призначений для отримання X-а» розвинулася багатозначність кількох технічних термінів: *трубоволоочильний, труболіварний, трубопрокатний, фанеропильний*. Наприклад, термін *трубоволоочильний* має такі значення: «Який виготовляє труби способом волочіння. *Трубоволоочильний цех* // Призначений для виготовлення труб способом волочіння» [13, с. 1271]. Непродуктивними на нашому матеріалі є метонімічні різновиди «каузований X-ом – призначений для S → X», «каузований X-ом – призначений для X-а», оскільки у результаті цих перетворень розвинулися значення двох термінів: відповідно – *автогужовий* та *шовний*. Наприклад, *шовний*: «спец. 1. Виготовлений зшиванням, зварюванням, заклепуванням і т. ін. 2. Призначений для зшивання, зварювання, заклепування та інших засобів скріплювання» [13, с. 1402].

Крім названих підтипів цільових значень, серед термінів прикетникової частиномовної належності наявний також окремий різновид метонімічних трансформацій, а саме: «що містить X – призначений для отримання X-а». Цей різновид метонімії є основою творення таких термінів:

вибивний, нарізний, шліцьовий, шпальний, тонколистовий. Наприклад, термін *шліцьовий* позначає: «тех. Який має шліц. *Шліцьова муфта* // Призначений для нарізання та обробки шліців. *Шліцьова фреза*» [13, с. 1400].

II. Каузальні значення представлені такими моделями метонімії, у яких похідне значення виражає причину здійснення чогось, а вихідне – різні типи значень. Відповідно до цього ми виділяємо один підтип каузальних значень – власне каузальні та окремі різновиди метонімії.

До власне каузальних значень належать такі різновиди метонімічних трансформацій: «X – що казує X», «X – казуваний X-ом».

1. Шляхом метонімічного перенесення «X – що казує X» утворилися значення термінів *аккумуляторний, кабельний*. *Кабельний*: «Прикметник до *кабель* // Який виробляє кабель. *Кабельний завод*» [13, с. 408].

2. За допомогою трансформації «X – казуваний X-ом» розвинули свої значення такі терміни: *шапірографний, заводський, текстовий*. Наприклад, термін *шапірографний* вживається у двох значеннях: «спец. Прикметник до *шапірограф* – пристрій для розмноження рукописного або друкованого тексту без друкарського набору // Який здійснюється, виготовляється на шапірографі. *Шапірографний відбиток*» [13, с. 1389].

До типу каузальних значень належать також окремі різновиди метонімії: «стосовний до X-а – що казує X» (*іскровий, насосний*), «призначений для X-а – що казує X» (*автомобільний*), «зроблений з X-а – що казує X» (*алебастровий, фарфоро-фаянсовий*), «що казує X – казуваний X-ом» (*ніскоструминний*).

III. Інструментальні значення. Під інструментальними значеннями ми розуміємо такий тип метонімії, у якому похідним є значення «що здійснюється за допомогою X-а», «за допомогою якого здійснюється X» та інші. Вихідними при цьому можуть бути різні значення, як-от: «X», «призначений для X-а», «стосовний до X-а». Виходячи з цього, ми виокремлюємо такі підтипи інструментальних значень: власне інструментальні, відносно-інструментальні, цільово-інструментальні.

Власне інструментальні значення представлені такими різновидами метонімічних трансформацій: 1) «X – що здійснюється за допомогою X-а», 2) «X – що приводиться в дію X-ом», 3) «X – над яким щось здійснюють за допомогою X-а», 4) «пов'язаний з X-ом – за допомогою якого здійснюється X», 5) «X – що діє за принципом X-а». Розгляньмо названі різновиди.

1. Метонімічне перетворення «X – що здійснюється за допомогою X-а» є основою розвитку значень кількох термінів: *манометровий, пневматичний, такелажний, селекторний*, одного із відтінків значення терміна *ракетний*. Наприклад, термін *такелажний* позначає: «спец. 1. Прикметник до *такелаж*. 2. Здійснюваний за допомогою такелажу» [13, с. 1228].

2. Декілька термінів отримали багатозначність шляхом метонімічного зрушення «X – що урухомлюється X-ом»: *безпілотний, електромагнітний, вібраційний, паротурбінний, електричний*. Наприклад, термін *паротурбінний* позначає: «Прикметник до *паротурбіна* // Який працює, функціонує за допомогою паротурбін» [13, с. 707].

Інші різновиди метонімії цього типу не є продуктивними, оскільки кожний з них є основою розвитку значень лише одного терміна: X – над яким щось здійснюють за допомогою X-а (*катапультний*), пов'язаний з X-ом – за допомогою якого здійснюється X (*низькотемпературний*), X – що діє за принципом X-а (*ракетний*). Наприклад, термін *катапультний* позначає: «спец. Прикметник до *катапульта* // Який викидається з літака або космічного корабля за допомогою катапульти. *Катапультне крісло*» [13, с. 420].

До відносно-інструментальних значень належать такі різновиди метонімії: «стосовний до X-а – що урухомлюється X-ом», «стосовний до X-а – що здійснюється за допомогою X-а», «стосовний до X-а – що діє на підставі X-а».

Продуктивною серед цих різновидів є метонімічна трансформація «стосовний до X-а – що здійснюється за допомогою X-а», оскільки за нею розвинулися значення кількох термінів: *телемеханічний, електрографічний, фототелеграфічний*. Наприклад, термін *телемеханічний* вживається

із такими значеннями: «Стосовний до телемеханіки // Здійснюваний за допомогою телемеханіки. *Телемеханічний контроль*» [13, с. 1236].

Унаслідок семантичних зрушень «стосовний до X-а – що урухомлюється X-ом» та «стосовний до X-а – що діє на підставі X-а» відповідно виникли значення термінів *гідролічний* та *контактний*. Полісемічний термін *контактний* серед інших має такі значення: «спец. 1. Стосовний до контакту, пов'язаний з ним // Який діє на підставі контакту» [13, с. 450].

Серед цільово-інструментальних значень виокремлюємо такі різновиди метонімії, як «призначений для X-а – що здійснюється за допомогою X-а», «призначений для X-а – за допомогою якого здійснюється X». Ці різновиди непродуктивні. Унаслідок метонімічного зрушення «призначений для X-а – що здійснюється за допомогою X-а» розвинулися значення одного терміна – *радіорелейний*: «1. Призначений для направленого передавання радіосигналів надвисокої частоти через проміжні приймально-передавальні радіостанції на великі відстані. 2. Який здійснюється за допомогою передавання сигналів через проміжні приймально-передавальні радіостанції» [13, с. 450]. Так само шляхом перетворення «призначений для X-а – за допомогою якого здійснюється X» виникло друге значення лише одного терміна – *стяжний*: «спец. 1. Призначений для стягнення, скріплення чого-небудь. *Стяжні болти*. 2. Який стягається, скріплюється стяжкою» [13, с. 1211].

Крім зазначених типів інструментальних значень, існує ще один різновид метонімічного перенесення: «що не містить X – що здійснюється без X-а», за яким один термін – *сухий* – отримав відтінок значення: «спец. Який здійснюється або виробляється без вологи, рідини // Який характеризується відсутністю вологи, рідини у складі, структурі, будові чого-небудь. *Суша штурманська*» [13, с. 1219].

IV. До актантного типу ми відносимо такі конструкції метонімії, у яких похідні значення виражають певну дію, а вихідні – такі значення, як «X», «пов'язаний з X-ом», «що казує X», «стосовний до X-а». Відповідно до цього ми виокремлюємо два підтипи: власне актантні, каузально-актантні та окремі різновиди метонімії.

Власне актантні значення представлені такими різновидами метонімії, як «X – зроблений з X-а», «X – зроблений для X-а», «пов'язаний з X-ом – зроблений з X-а».

Досить продуктивним є різновид «X – зроблений з X-а». Шляхом цієї трансформації розвинулася багатозначність багатьох технічних термінів, зокрема: *електроновий, залізобетонний, легований, металевий, поліамідний, фанерний, чавунний, шпунтовий, циліндровий* та інші, усього – 25 одиниць. Наприклад, термін *легований* має такі значення: «у значенні прикметника. Такий, до складу якого введено ті чи інші метали для одержання сплаву з певними якостями (про сталь, чавун і т. ін.) // Якого виготовлено зі сталі, чавуну і т. ін., з певними якостями» [13, с. 483]. Термін *чавунний* позначає: «Прикметник до чавун. *Чавунний брухт* // Зроблений, вилитий з чавуну» [13, с. 1369].

Різновиди «X – зроблений для X-а» та «пов'язаний з X-ом – зроблений з X-а» непродуктивні, тому що кожний з них є основою розвитку значень лише одного терміна: відповідно – *експериментальний* та *повнозбірний*.

До каузально-актантного підтипу відносимо такі різновиди метонімії: «що казує X – зроблений з X-а», за яким виник відтінок значення одного терміна – *вугільний*, та «що казує X – за допомогою якого виробляють X», шляхом якого розвинулися значення терміна *машинобудівний*. Термін *вугільний* вживається із такими значеннями: «Пов'язаний з видобутком вугілля // Виготовлений з вугілля» [133, с. 165]. Термін *машинобудівний* позначає: «Який займається виробництвом машин // За допомогою якого здійснюється виробництво машин» [13, с. 515]. Цей підтип є непродуктивним.

Окремим різновидом метонімії у сфері актантних значень є «стосовний до X-а – зроблений методом X-а», за яким виник відтінок значення лише одного терміна – *об'ємно-блоковий*: «Що стосується будівництва споруд із великих панелей та об'ємних елементів // Побудований таким методом» [13, с. 636].

V. Фруктумні (від лат. *fructus* – *використовувати*) значення представлені такими метонімічними моделями, у яких похідними є значення типу «використовує Х», «використовується для Х-а» та подібні, а вихідними – різні типи значень. Серед узуальних значень ми виділяємо один підтип та декілька окремих різновидів метонімії. До цільово-узуального підтипу належать такі різновиди метонімії: «призначений для Х-а – що використовує Х», «призначений для Х-а – що використовується для Х-а». Метонімічна трансформація «призначений для Х-а – що використовує Х» лежить в основі багатозначності терміна *шпонковий*: «Призначений для шпонки // Пов'язаний із застосуванням шпонки. *Шпонкове кріплення*» [13, с. 1405]. Унаслідок зміщення «призначений для Х-а – що використовується для Х-а» виникло друге значення терміна *різальний*: «1. Призначений для різання чого-небудь. 2. Який використовується для нарізування різі на чому-небудь» [13, с. 1034].

Крім одного підтипу, до узуальних значень належать також окремі різновиди метонімії. Продуктивним є різновид «що містить Х – що використовує Х», оскільки внаслідок отримали друге значення чотири терміни: *високоенергетичний, гідроударний, механізований, санно-тракторний*. Наприклад, термін *гідроударний* вживається із такими значеннями: «1. Який володіє ударною дією, що створюється напором рідини (про машини, механізми). 2. Пов'язаний з використанням гідравлічних машин ударної дії» [13, с. 181]. У результаті інших трансформацій розвинулися значення лише трьох термінів: «стосовний до Х-а – що використовує Х» (*частотний*), «що приводиться в дію Х-ом – що використовує Х» (*газовий*), «Х – що використовує Х» (*клеювий*). Наприклад, термін *частотний* позначає: «спец. 1. Стосовний до частоти. *Частотна характеристика*. 2. Який ґрунтується на використанні частоти коливань. *Частотне реле*» [13, с. 1371].

VI. Результативний тип характеризується тим, що метонімічні моделі у своєму похідному значенні виражають результат чогось: «одержаний від Х-а», «одержаний з Х-а», а у вихідному – інші значення: «Х», «призначений для Х-а», «що казує Х», «стосовний до Х-а». Серед результативних значень виділяємо п'ять різновидів метонімії. У результаті метонімічного перенесення «призначений для Х-а – одержаний унаслідок Х-а» термін *скидний* вживається в таких значеннях: «гідр. Призначений для скидання води // Одержаний унаслідок скидання (про воду)» [13, с. 1135]. Шляхом трансформації «призначений для одержання Х-а – одержаний у вигляді Х-а» виник відтінок значення терміна *товстолистовий*: «мет. Призначений для виробництва товстих (від 4 до 50 мм) листів прокату // Що випускається, виготовляється у вигляді таких листів. *Товстолистова сталь*» [13, с. 1252]. Унаслідок перенесення «Х – одержаний з Х-а» виникли відтінки значення термінів *крекінговий* та *терпентиновий*. Наприклад, термін *терпентиновий* позначає: «спец. Прикметник до *терпентин* – смолиста пахуча рідина, що виділяється зі стовбура хвойного дерева при його надрізуванні та складається зі смоляних кислот і скипидару // Який добувають із терпентину. *Терпентинова кислота*» [13, с. 1243].

Шляхом метонімічних трансформацій «що казує Х – одержаний від Х-а» та «стосовний до Х-а – одержаний від Х-а» розвинулися відповідно значення термінів *вихлопний* та *конденсаційний*: *вихлопний* – «тех. Який служить для виходу відпрацьованих газів з циліндрів двигуна внутрішнього згоряння // Який виходить за вихлопів. *Вихлопні гази двигуна*» [13, с. 118], *конденсаційний* – «спец. Стосовний до конденсації, пов'язаний з нею // Одержаний способом конденсації. *Конденсаційна вода*» [13, с. 447].

VII. До континарного типу належать метонімічні моделі, похідні значення яких указують на ознаку «той, що містить Х», а вихідні – на будь-які інші ознаки, як-от: «Х», «стосовний до Х-а», «зроблений з Х-а», «призначений для Х-а» тощо. Цей тип характеризується наявністю окремих різновидів метонімії, найпродуктивнішим із яких є «Х – той, що містить Х». Шляхом такого перетворення набули нових термінологічних значень такі одиниці: *кулачковий, панцирний, тигельний, ківшовий, танкерний, карбюраторний* та інші. Наприклад, термін *кулачковий* має такі значення: «спец. 1. Прикметник до *кулачок* // Який має кулачки. *Кулачкова муфта*» [13, с. 1371].

Метонімічні зрушення «зроблений із застосуванням Х-а – той, що містить Х», «призначений для Х-а – той, що містить Х», «казуований Х-ом – той, що містить Х», «стосовний до Х-а – той, що

містить X» непродуктивні, тому що кожне з них є основою розвитку значення лише одного терміна. Наприклад, у результаті трансформації «зроблений із застосуванням X-а – той, що містить X» виник відтінок значення терміна *електронно-обчислювальний*: «Виконаний із застосуванням електроніки і призначений для складних обчислень та обробки великих масивів даних математичними методами // Оснащений такими машинами, зв'язаний з їх роботою» [13, с. 261].

VIII. Локативні значення. До цього типу ми відносимо метонімічні моделі, у яких похідним є значення «такий, де здійснюється X». Відповідно до вихідних значень, ми виділяємо два різновиди метонімії цього типу. Внаслідок метонімічного зрушення «призначений для X-а – такий, де здійснюється X» розвинулися значення двох термінів: *калібрувальний, складальний*. Наприклад, термін *калібрувальний* вживається із такими значеннями: «спец. Призначений для калібрування. *Калібрувальна машина* // У якому здійснюють калібрування. *Калібрувальний завод*» [13, с. 411]. Метонімічна трансформація «стосовний до X-а – такий, де здійснюється X» непродуктивна, тому що вона є основою розвитку значення лише одного терміна – *слюсарний*: «Який стосується ручної або механізованої обробки металів, складання машин і устаткування, ремонту металевих виробів // У якому здійснюють ручну або механізовану обробку металів, складання, ремонт і т. ін. машин, механізмів» [13, с. 1151].

IX. Параметричні значення представлені метонімічними моделями, у яких вихідне значення виражає норму ознаки, а похідне – ступінь вияву цієї ознаки. У цьому типі ми виокремлюємо два різновиди метонімії: «більше норми X-а – високий ступінь», «менше норми X-а – що перебуває на малій позначці». У результаті першої трансформації термін *надглибокий* вживається із такими значеннями: «спец. Який значно перевищує звичайну глибину // Який має глибину більш як 6 тис. метрів (про свердловину)» [13, с. 558]. Друга трансформація є основою розвитку значень терміна *наднизький*: «спец. Нижчий від звичайного // Надзвичайно низький (про деякі фізичні характеристики). *Наднизький тиск*» [13, с. 560].

X. До базисних значень ми відносимо ті моделі метонімії, похідними значеннями яких є «заснований на X-і», а вихідними – будь-які інші значення. За нашими спостереженнями, до цього типу належать три різновиди метонімії: «стосовний до X-а – заснований на X-і»: *радіолокаційний, термоелектричний*, «X – заснований на X-і»: *експериментальний*, «пов'язаний з X-ом – заснований на X-і»: *ротаційний*. Шляхом метонімічного зрушення «стосовний до X-а – заснований на X-і» розвинулися значення термінів *радіолокаційний, термоелектричний*. Наприклад, термін *термоелектричний* вживається із такими значеннями: «спец. 1. Стосовний до термоелектрики. *Термоелектричне явище*. 2. Робота якого ґрунтується на дії двох різнорідних провідників, що становлять замкнутий ланцюг» [13, с. 1242]. Внаслідок метонімічного зрушення «пов'язаний з X-ом – заснований на X-і» виник відтінок значення одного терміна – *ротаційний*: «Пов'язаний з обертанням, зумовлений ним // Заснований на принципі обертання окремих деталей» [13, с. 1087]. У результаті трансформації «X – оснований на X-і» з'явилося друге значення терміна *експериментальний*: «1. Прикметник до *експеримент*. 2. Оснований на експериментах» [13, с. 257].

XI. Тектуальний (від лат. *tectus* – *покритий*) тип. До цього типу належить два різновиди метонімії, у яких похідним є значення «покритий X-ом», а вихідним – «X» та «стосовний до X-а». Продуктивною є метонімічна трансформація «X – покритий X-ом», оскільки шляхом цієї трансформації виникли значення та відтінки значень кількох термінів: *асфальтовий, залізний, панцирний, цементний*. Наприклад, термін *асфальтовий* позначає: «Прикметник до *асфальт* // Покритий асфальтом» [13, с. 27], під терміном *панцирний* розуміють: «1. Прикметник до *панцир*... 4. Покритий спеціальним, звичайно металевим покривом» [13, с. 703]. Унаслідок метонімічного зрушення «стосовний до X-а – покритий X-ом» виникло друге значення терміна *штукатурний*: «1. Стосовний до штукатурки. 2. Укритий штукатуркою» [13, с. 1408].

Слід зазначити, що крім типів метонімічних моделей, наявні також окремі різновиди метонімії, які не увійшли до розглянутих типів. Більшість цих різновидів непродуктивні, оскільки кожний із них є основою розвитку значення лише одного терміна: «призначений для X-а – що

полягає у Х-і» (різальний), «призначений для Х-а – що відбувається на Х-і» (висотний), «Х – виготовлений на Х-і» (клейовий), «Х – пов'язаний з Х-ом» (чорновий), «що містить Х – зроблений з Х-а» (склокристалічний), «що містить Х – що потребує Х-а» (теплоємний), «зроблений з Х-а – який утворився внаслідок руйнування Х-а» (цегляний). Наприклад, термін *склокристалічний* має такі значення: «спец. Який складається з дрібних кристалів, вирощених зі скла, і самого скла // Виготовлений з такого матеріалу» [13, с. 1138].

Отже, утворення українських технічних термінів, що мають прикметникову частиномовну належність, є регулярним процесом. Метонімічні конструкції полісемії технічних термінів-прикметників відзначаються різноманітністю. Найбільш продуктивними є види перенесень, що формують такі типи та різновиди конструкцій полісемії серед досліджуваного мовного матеріалу: цільовий тип, різновиди «стосовний до Х-а – призначений для Х-а», «Х – призначений для Х-а»; актантний тип, різновид «Х – зроблений з Х-а»; континарний тип, різновид «Х – що містить Х». Результатом метонімічного переосмислення загальноживаних слів та внутрішньогалузевих термінів є: 1) полісемія на загальному рівні, що виявляється в наявності різних значень слова – загальноживаного та спеціального; 2) багатозначність на рівні однієї терміносистеми – існування двох і більше значень технічного терміна. У більшості випадків відбувається семантичний розвиток внутрішньогалузевих термінів, незначним є метонімічне переосмислення загальноживаних слів.

1. Тараненко А. А. *Языковая семантика в ее динамических аспектах* / А. А. Тараненко. – К., 1989. – 256 с. 2. *Русская разговорная речь*. – М., 1973. – 485 с. 3. Пасько Т. І. *Українське термінознавство* / Т. І. Пасько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів, 1994. – 216 с. 4. Лотте Д. С. *Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики* / Д. С. Лотте – М., 1961. – 160 с. 5. Родзевич Н. С. *Метафора – спільне джерело творення термінологічної лексики в слов'янських і західноєвропейських мовах* / Н. С. Родзевич // *Дослідження з лексикології та лексикографії*. – К., 1965. – С. 137–156. 6. Татаринов В. А. *Общее терминоведение. Энциклопедический словарь* / В. А. Татаринов. – М., 2006. – 528 с. 7. Литвин О. Г. *Становлення української машинобудівної термінології: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук* / О. Г. Литвин. – К., 1999. – 20 с. 8. Волкова І. В. *Лексико-семантична характеристика сучасної української фізичної термінології (на матеріалі спеціалізованих видань 90-х рр. ХХ ст.): автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук* / І. В. Волкова. – Х., 2002. – 20 с. 9. Чусикова О. В. *Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект): автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук* / О. В. Чусикова. – К., 2003. – 20 с. 10. Цісар Н. З. *Вторинна номінація у медичній термінології* // *Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук* / Н. З. Цісар. – Львів, 2009. – 20 с. 11. Вовк В. Н. *Языковая метафора в художественной речи* / В. Н. Вовк. – К., 1986. – 141 с. 12. Апресян Ю. Д. *Лексическая семантика: синонимические средства языка* / Ю. Д. Апресян. – М., 1974. – 368 с. 13. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / [упоряд. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь, 2007.